

УДК 37.013.42:35.072.2

Фомін В. В.

ПИТАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ОПІКИ ДІТЕЙ І МОЛОДІ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ І. І. БЕЦЬКОГО

А Розглядаються питання суспільної опіки дітей та молоді, що були актуальні наприкінці XVIII століття. Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчив, що І. І. Бецької один із перших в історіографії висвітлив ідею виховання «нової породи» людей із числа не лише дітей-сиріт, безпритульних, підкидьків, але й серед законнароджених дворянського походження. Визначено, що новаторські ідеї педагога щодо всебічного виховання підростаючого покоління (підкинутих дітей, немовлят, сиріт, а також дітей із зубожілих сімей) стали теоретичною основою при організації мережі навчально-виховних закладів, зокрема Санкт-Петербурзького та Московського виховних будинків.

Ключові слова: опіка; піклування; заклади суспільної опіки; І. І. Бецької; діти-сироти; безпритульні; незаконнароджені

Актуальність проблеми. У сучасних умовах питання соціального захисту дітей, зокрема тих, які залишилися без піклування батьків, є надзвичайно актуальними, відрізняються новизною і достатньою складністю як на теоретичному, так і на практичному рівнях, тому для її вирішення потрібні додаткові науково-педагогічні пошуки. Крім цього, тема дослідження зумовлена нагальною потребою в аналізі, порівнянні, систематизації та конкретизації теоретичних і практичних питань цієї наукової проблеми. Отже, для вдосконалення системи опіки дітей та молоді важливим нині є опанування виховними цінностями минулого, їхнє вдумливе осмислення, об'єктивна оцінка та творче використання найвагоміших теоретичних і практичних здобутків вітчизняного педагогічного досвіду. Особливе значення у цьому контексті має новаторська творчість І. І. Бецького (1704–1795), який доклав багато зусиль для пошуку вирішення проблеми опіки та піклування дітей-сиріт, безпритульних, підкинутих, виклав свої погляди на всебічне виховання «ідеальних» дворян [6].

Аналіз історико-педагогічних праць свідчить, що проблема опіки дітей та молоді в історичній ретроспективі була безпосередньо пов'язана з діяльністю державних, суспільних і приватних інституцій. У цьому контексті, особливого значення заслуговують дисертаційні праці, що висвітлюють загальну проблему опіки та піклування дітей-сиріт у закладах суспільної опіки на різних етапах історичного роз-

витку (Т. Харук, І. Пługатор), розкривають напрями розвитку благодійності (О. Кравченко, А. Савочка, Н. Сейко, Ф. Ступак, О. Хаустова) й соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, які залишилися без батьківського піклування (Т. Янченко, Т. Моїсеєва, В. Маштакова, М. Марчук) тощо. Проте маловивченими залишаються питання щодо ролі персоналій, видатних громадських діячів, особливо представників XVIII століття, які у своїй творчій спадщині залишили багато корисних ідей, порад, рекомендацій щодо вирішення проблеми суспільної опіки дітей та молоді.

Виходячи з цього, **метою статті** є висвітлення питань суспільної опіки дітей та молоді у творчому доробку І. І. Бецького, реформаторська діяльність якого відіграла значну роль у розвитку вітчизняної системи опіки та виховання підростаючого покоління.

Викладення основного матеріалу. Розвиваючи ідеї французьких просвітників XVIII століття про домінуючу роль виховання у формуванні особистості людини, І. І. Бецької дійшов висновку, що причиною всього зла є поширення вад і забобонів у суспільстві, що засвоюються внаслідок неправильного сімейного виховання. Як бачимо, І. І. Бецької виходив із твердження Дж. Локка, що «корінь усього зла й добра є виховання», бо розум, «освічений тільки науками», не може зробити «доброго й прямого громадянина». Завдання виховання – виростити нових, досконалих людей, розвинути в них такі якості осо-

бистості, як чемність, благопристойність, працьовитість, уміння управляти собою та знати «домобудівницьку» справу [6].

І. І. Бецької вважав, що такого завдання не може брати на себе сучасне суспільство. Цієї мети, на його думку, можна досягти лише в особливих державних виховних училищах, створених на засадах найсуворішого інтернату, цілковитого й повного ізолювання вихованців від усіх впливів сім'ї й суспільства, коли навіть найближчі родичі можуть бачити вихованців лише у визначені дні й то, «у самому училищі і в присутності їх начальників».

Як показав аналіз «Генеральної настанови про виховання обох статей юнацтва», І. І. Бецької розробив своєрідну виховну реформу. В умовах кріпосницького устрою в Росії він запропонував «виховувати спочатку, так би мовити, нову породу або нових батьків і матерів, які б дітям ті ж самі прямі та ґрунтовні правила виховання в серце втілити могли, які одержали самі, а ті – передали своїм дітям, і так ішло б від роду до роду, в майбутні віки» [4, с. 5].

У цьому документі стверджувалась необхідність організації нового типу виховно-освітньої установи для дітей-дворян, тобто виховного училища, куди б приймалися діти у віці, «коли душа дитини відзначається чистотою» (у 5–6 років), і перебували там до 18–20 років, не маючи навіть канікул.

Головним завданням цих виховних училищ І. І. Бецької визначав моральне виховання – «виховання серця», куди відносив виховання працелюбства, правдивості, чемності, поваги до інших людей, благопристойності, співчуття до бідних та нещасних людей, уміння управляти собою, знання «домобудівницької» справи [6].

Головним засобом у «вихованні серця» І. І. Бецької вважав безпосередній вплив на серце вихованця, а не вплив на розум, бо «не все те до серця доходить, що розум розуміє». Тому найкращим засобом є постійні «слухові й зорові наочні приклади» вихованцям з боку вихователів, демонстрування перед ними «доброчесності, лагідності, поблажливості і любові». І. І. Бецької наголошував, що природжених вад немає, душі дітей відкриті й незіпсовані, і від вихователів залежить, куди спрямувати цю «чисту воду» – «на прекрасні луки» чи в «брудні болота» [4, с. 6–7].

У зв'язку з темою нашого дослідження найцікавішим є розроблений І. І. Бецьким «Генеральний план Московського виховного будинку» для опікування та виховання позашлюбних дітей, батьки яких не мали засобів для існування. «Генеральний план Московського виховного будинку» (1763) був одночасно інструкцією з питань прийому у виховний будинок і

виховання в ньому підкинутих дітей, з одного боку, а з іншого – теоретико-педагогічним документом, що обґрунтовував систему виховання державою підкидьків, включаючи й немовлят, сиріт, а також дітей із зубожілих сімей.

Згідно з цим документом виховні будинки утримувались на кошти добродійників, прибутки від майстерень, мануфактур, аптек та інших підприємств міста тощо. Також виховні будинки звільнялись від будь-якої наказової оплати, збирань і повинностей.

Як свідчив «Генеральний план Московського виховного будинку» [1, 2, 3], верховна влада в управлінні цим закладом належала опікунській раді, яка складалася з вельможних дворян, призначених Катериною II. Роль опікунської ради полягала у щоденному «невсипучому нагляді за життям установи». До обов'язків опікунів, які виконувалися ними безкоштовно, входили: щотижневі збори, обов'язкові щоденні чергування (по черзі), відвідування разом з дітьми занять тощо.

Посередником між опікунською радою та імператрицею був головний попечитель виховного будинку, який призначався Катериною II. Понад тридцять років цю посаду обіймав І. І. Бецької. Безпосереднім керівником Московського виховного будинку, відповідальним як перед опікунською радою, так і перед попечителем, був головний доглядач, якому належало жити при виховному будинку. У «Генеральному плані» вказувалось, що у виховному будинку повинні «царювати спокій, згода й тиша», що головний доглядач повинен ставитись до всіх працівників як до «своїх друзів, а не підлеглих», кожному «неупереджено віддавати належну шану» за його працю тощо.

Відповідно до «Генерального плану» приймання дітей до виховного будинку було відкритим. Прийняті діти записувались у спеціальну книгу і передавались годувальницям та нянькам, де вони перебували до 2–3-х років. Діти одягались, годувались і виховувались за рахунок держави.

З 7 до 11 років усі вихованці, як хлопчики, так і дівчатка, згідно з «Генеральним планом» повинні були на годину вдень ходити до школи, зміст освіти включав уміння читати й писати, а також «перші основи віри». Одночасно здійснювалось їхнє трудове виховання й навчання: хлопчики привчались «в'язати панчохи, ковпаки, сітки», знайомились із різними видами садових робіт, а дівчатка вправлялись «у прядінні та в'язанні», «виготовленні стрічок і тасьм», «у плетінні мережива» та інших видах рукоділля [3].

З 11 до 14 років, як було вказано в «Генеральному плані», вихованці також одну годину перебували у школі, де вчилися арифметиці, письму та вивчали

катехізис православної віри. Разом з цим значно підсилювалася трудова підготовка дітей до життя. Так, хлопчики, виходячи «з сили своєї і стану», «прядиво, льон, шерсть чистять, чухрають й підготовлюють», а дівчатка роблять із цього пряжу, також «тчуть шовкові та інші стрічки, полотна та інші речі». Хлопчики також ознайомлюються в цей період з дворовими та огородніми роботами [1].

З 14 до 18 років усі вихованці, незалежно від статі, «повинні були готуватися до оволодіння різними майстерностями» [2]. Як бачимо, згідно з планом І. І. Бецького вихованці одержували за час перебування у Московському виховному будинку початкову освіту та професійну підготовку.

Окрім того, у «генеральному плані Московського виховного будинку» вказувалось, що юнаків, які згідно зі своїми нахилами, можуть принести державі більшу користь вивченням «наук і мистецтв», треба посилати вчитись у Московський університет або в Академію мистецтв. Із цією метою при виявленні особливих обдарувань юнаків рекомендувалось «навчити малюванню, читанню іноземних книг, писанню» тощо.

Як бачимо, вихователеві пропонувалося насамперед визначити індивідуальні схильності й бажання кожного вихованця. Відповідно до природних обдарувань вихованців пропонувалось розділити на три групи: перша – особи, здібні до наук та мистецтв; друга – здатні лише до ремесел та рукоділля; третя – здатні лише до найпростішого виду праці.

Московський виховний будинок було організовано у 1764 р., а в 1770 р. у Петербурзі було відкрито його відділення, яке пізніше стало самостійним, – Санкт-Петербурзьким виховним будинком. Виховні будинки такого типу були в цей період відкриті: в Осташкові – у 1775 р., Каргополі і Тулі – в 1778 р., Архангельську – 1779 р., Смоленську – в 1780 р. Необхідно зауважити, що у зв'язку з відкриттям у Москві та Санкт-Петербурзі виховних будинків, були закриті та ліквідовані деякі сирітські заклади в Україні, зокрема у Києві, оскільки всіх незаконнонароджених немовлят і підкинутих дітей відправляли безпосередньо до цих «двох столиць».

Результати дослідження. На жаль, педагогічні ідеї І. І. Бецького недостатньо були реалізовані у практиці виховних будинків. Найбільшою вадою у здійсненні його гуманних намірів була відсутність гарних вихователів. Спроба запрошення вчительських кадрів із-за кордону також не вирішувала проблему. Адже І. І. Бецький у вимогах до вихователя та вчителя наполягав на тому, що у виховному будинку, який замінює дітям сім'ю, вихователі повинні бути росіянами, оточити дітей любов'ю та ласкою, пови-

нні бути «доброзвичайними» людьми, «добродесними й гідними бути прикладом». Крім того, заслугою І. І. Бецького була його рішучість стосовно заборони тілесних покарань і залякування дітей у будь-якій формі. У «Генеральному плані Московського виховного будинку» прямо вказувалось: «...Назавжди ввести в цей дім непорушний закон і суворо стверджувати – ніколи й нізащо не бити дітей» [4, с. 24]. Звичайно, ця вимога не виконувалась. Великим недоліком також була невідповідність більшості вихователів своєму призначенню, їхній суто чиновницький підхід до справи виховання. Особливо характерним це було для вихователів і вчителів із середовища іноземців. У діяльності опікунської ради, як підсумовував І. І. Бецький, також не було «єдиного бажання й старанності». У своєму звіті про стан справ у Московському виховному будинку за 1775 рік І. І. Бецький зауважував, що «жодне з освітньо-виховних завдань тут не вирішувалось через крайню некомпетентність і користоловство вихователів і майстрів» [6].

Висновки. Підсумовуючи наслідки педагогічної діяльності І. І. Бецького на посаді попечителя Московського виховного будинку, як свідчать дослідники педагогічних ідей XVIII століття, певною мірою він намагався втілити свій план щодо виховання дітей-сиріт у життя. Так, наприклад, деякі найбільш здібні вихованці московського виховного будинку вивчали латинську мову, готуючись до вивчення аптекарської справи; деякі вихованці, здібні до малювання, навчалися у стінах виховного будинку малюванню, а потім направлялись до спеціального училища для хлопчиків різних станів, відкритого І. І. Бецьким при Академії мистецтв; найбільш здібні хлопчики вивчали іноземні мови й деякі інші науки, а потім навчалися у Московському університеті. Більшість вихованців дому ставали ремісниками, землеробами, йшли у прислуги, а дівчатка ставали няньками й годувальницями [5, с. 190].

Загалом теорія виховання малолітніх дітей, розроблена І. І. Бецьким, згідно зі своїм часом була історично прогресивною й стала значним внеском у вітчизняну педагогіку XVIII століття. Цінним та оригінальним у цьому сенсі було те, що кожен навчальний заклад, згідно з педагогічними доробками І. І. Бецького, мав свій статут, де було загальним: заборона тілесних покарань і залякування дітей; індивідуальний підхід в оцінці здібностей і нахилів кожного вихованця, орієнтація всієї педагогічної діяльності на вирішення завдань розвитку неповторної особистості учня. Зокрема реформа виховання та освіти І. І. Бецького відіграла значну роль для розвитку в країні справи опікування та виховання дітей.

Перспективи подальших розвідок. Таким чином, представлені матеріали можуть бути використані у діяльності благодійних організацій; при розробленні моделі сучасної національної системи соціально-виховання; розширення сфери розвитку соціально-педагогічної діяльності муніципальних установ. Вони є підґрунтям для подальших історико-педагогічних досліджень.

 Список використаних джерел

1. Бецкой И. И. Генеральный план Московского воспитательного для приносных младенцев дома. Учреждение Императорского Воспитательного для приносных детей дома и госпиталя для бедных родильниц в столичном городе Москве: [в 3 ч.]. 2-е изд. [СПб.]: при Императорской Академии Наук, 1767. Ч. 2. 39 с.

2. Бецкой И. И. Генеральный план Московского воспитательного для приносных младенцев дома. Учреждение Императорского Воспитательного для приносных детей дома и госпиталя для бедных родильниц в столичном городе Москве: [в 3 ч.]. 2-е изд. [СПб.]: при Императорской Академии Наук, 1767. Ч. 3. 94 с.

3. Бецкой И. И. Генеральный план Московского воспитательного для приносных младенцев дома. Учреждение Императорского Воспитательного для приносных детей дома и госпиталя для бедных родильниц в столичном городе Москве: [в 3 ч.]. 2-е изд. [СПб.]: при Императорской Академии Наук, 1767. Ч. 1. 56 с.

4. Бецкой И. И. Собрание учреждений и предписаний касательно воспитания в России обоюбого пола благородного и мещанского юношества с прочими в пользу общества установлениями. СПб.: Типография Шнора, 1789. Т.1. 479 с.

5. Латышина Д. И. История педагогики. Воспитание и образование в России (X – начало XX столетия). Москва: группа «Форум». – «Инфра-М», 1998. 583 с.

6. Школа и педагогическая мысль в России XVIII века. Педагогические взгляды и деятельность И. И. Бецкого / История педагогики. URL: <http://maxbooks.ru/pedogog1/pg13.htm>

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 24.01.2018

Фомин В. В. Вопросы общественной опеки детей и молодёжи в творчестве И. И. Бецкого.

А *Рассматриваются вопросы общественной опеки детей и молодёжи, которые были актуальны в конце XVIII века. Анализ историко-педагогической литературы показал, что И. И. Бецкой один из первых в историографии раскрыл идею воспитания «новой породы» людей из числа не только детей сирот, беспризорных, подкинутых, но и среди законнорожденных дворянского происхождения. Определено, что новаторские идеи педагога на всестороннее воспитание подрастающего поколения (подброшенных детей, младенцев, сирот, а также детей из обнищавших семей) стали теоретической основой при организации сети учебно-воспитательных заведений, в частности Санкт-Петербургского и Московского воспитательных домов.*

Ключевые слова: опека; попечительство; учреждения общественной опеки; Бецкой И. И.; дети-сироты; беспризорные; незаконнорождённые

Fomin V. V. Some issues of public trusteeship of children and youth in the work of I. I. Betskoy.

S *The article deals with some issues of public care for children and youth which were relevant at the end of the 18th century. The analysis of historical and pedagogical literature showed that I. I. Betskoy was one of pioneers in historiography who highlighted the idea of education of a «new breed» of people from among not only orphans, homeless but also among legitimate children of the nobility. It has been proved that the innovative ideas of the teacher about comprehensive education of younger generation (foundlings, infants, orphans as well as children from impoverished families) became a theoretical basis for the organization of a network of educational institutions, such as St. Petersburg and Moscow Educational Houses.*

Key words: guardianship; trusteeship, institutions of public guardianship; Betskoy I. I.; orphans; homeless children; illegitimate children